

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE “ÖZNE” DURUM BİÇİMBİRİMİ ALABİLİR Mİ?

Erdoğan BOZ*

ÖZET

Genel bir kural olarak, Türkçede özne, yükleme çokluk, iyelik ve atilik eki dışında çekim eki almadan bağlanır. Bunu, Türkçede özne yalın durumdadır şeklinde de söyleyebiliriz. Ancak dilin sağladığı çeşitli olanaklar ve özellikle eksilti nedeniyle farklı yapılarla karşılaşmaktayız. Bu durumda dilbilgisinde yeni değerlendirmelere ihtiyaç duyulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi, dilbilgisi, sözdizimi, özne, eksilti.

DOES THE “SUBJECT” CONNECT WITH CASE MORPHOME IN TURKEY TURKISH

ABSTRACT

As a general rule , the subject in Turkish is connected to verb without attaction appendix but it is connected to amplitude, possession, belonging appendix. We can say with else expression that subject in Turkish is simple state. But we find different structureby reason of various facilities which is supplied by language and especially ellipsis. In this case new evaluation is needed in grammer.

Key Words: Turkey Turkish, grammar, sentax, subject, ellipsis

Soru(n)

- “Telekom kabloları belirsiz kişiler tarafından kesildi.”
- “Lojmandaki aramalar askerler tarafından yapıldı.”
- “Bunlardan sende var mı?”
- “O gösterdiklerinden kimsede yok.”

* Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, dr.erdoganboz@gmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

- “Çete başı adamlarına derin bir kuyu kazdırır.”
 → “Babam çöpleri hep ablama toplattırır.”
 → “Ahmet’le şiir ve edebiyat üzerine konuştuk.”
 → “Senin kalemin var ancak benim yok.”

Yukarıya aldığımız tümcelerde altı çizili öbekler tuncenin hangi ögesidir? Bu sorunun yanıtını aramadan önce öznenin tanımını ve öznenin alabileceği biçimbirimler hakkında genel bir bilgi vermek yararlı olacaktır.

Öznenin tanımı ve alabileceği biçimbirimler

Şimdi yukarıdaki soru(n/y)u bir tarafa bırakarak “özne nedir?”, bu sorusuna bir yanıt arayalım. Araştırmacılara göre özne; *isim cümlelerinde oluşa konu olan, fiil cümlelerinde yapan, eden ve yaptıran unsurdur*, (Delice 1998:191). Bundan başka özne (*kimse*); *cümlede kılanı ve olanı temsil eder. Kimse bir kişi veya şey olabileceği gibi yalın bir kavram da olur. Kimse ister ayrı bir kelime ile ifade edilsin, ister yüklem içindeki kişi eki ile belirtilsin cümlenin ikinci üyesi sayılır*, (Banguoğlu 1995:525).

Bu iki özne tanımından sonra öznenin alabileceği biçimbirimler konusunda Karahan şöyle der; “özne”, *fiile çokluk, iyelik ve atilik eki dışında çekim eki almadan bağlanır*, (Karahan 2004:19).

Özne, başkaca biçimbirimler alamaz mı?

Yukarıda alıntı yaptığımız “özne” tanımında araştırmacılar arasında bir birlik olduğu söylenebilir. Ancak öznenin alabileceği biçimbirimler konusunda böyle bir birlikten söz etmek zordur. Karahan’ın öznenin *çokluk, iyelik ve atilik* biçimbirimlerinden başka bir biçimbirim almadan eyleme bağlandığını söylemesi tartışmaya açıktır. Bu bildiride bu konu üzerinde genişçe durulacaktır.

1. +{DAn} durum biçimbirimli özne (örtülü özne)

Dizdaroğlu, “örtülü özne” bahsinde; *edilgen çatılı eylemlerle kurulu tümcelerde, yardımcı sözcük aracılığı ile belirtilen özneye örtülü özne* der. Bu yardımcı sözcüklerin başlıcaları; *tarafından, yüzünden, etkisiyle, nedeniyle*,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009

dolayısıyla, vasıtasıyla, ötürü... sözcükleridir, açıklamasını yaptıktan sonra şu örnek tümceyi verir.

→ “Kar yüzünden yollar kapandı”

Ona göre bu tümcede kar örtülü özne, yollar sözde öznedir, (Dizdaroğlu 1976:41).

Dizdaroğlu’ndan başka Korkmaz’ın “gerçek özne”, “görünmez özne” (Korkmaz 2003:104) ve Banguoğlu’nun “mantıkça kimse” (Banguoğlu 1995:526) terimiyle karşıladığı bu özne tipine ilişkin olarak araştırmacıların değerlendirmeleri oldukça farklıdır

Özmen, *cümlede fiilin gerçekleşmesiyle ilgisi olan zarf tümlecinin veya dolaylı tümlecini bulunabileceğini ve bu zarf tümleçlerinin ve dolaylı tümleçlerin altında özne aranmaması gerektiğini* iddia eder (Özmen 2004:2336).

Turan da *öznenin yalın halde bulunduğunu söyleyen gramercilerimizin çelişkiye düştüklerini* belirttikten sonra şu açıklamayı yapar;

→ “ Kalem Ali tarafından kırıldı.” tümcesinde örtülü özne olarak gösterilen “Ali tarafından” ögesi, +{DAn} biçimbirimli öznedir (Turan 1999:79).

2. +{A} durum biçimbirimli özne (mantıksal özne)

Kimi ettirgen tümcelerde, ettirgenlik biçimbirimi almış eylemin asıl eyleyeni yani yüklem mantıksal öznesi, +{A} durum biçimbirimi almış olan tümleçtir. Bundan dolayı söz konusu tümlecini işlevi “mantıksal eyleyici” olarak belirlenebilir, (Şahin 2003:172). Ör.

→ “Babam çöpleri hep ablama toplattırır.”

→ “Leyla ödevini arkadaşına yaptırmış.”

→ “Başkan bütün işlerini müşavirine gördürmüştü.”

Kimi edilgen tümcelerde, edilgenlik biçimbirimi almış eylemin asıl eyleyeni yani yüklem mantıksal öznesi, +{A} durum biçimbirimi almış olan tümleçtir. Bundan dolayı söz konusu tümlecini işlevi “eyleyici” olarak belirlenebilir, (Şahin 2003:174). Ör.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

→ “Güreşte sana yenildim.”

→ “Bu sefer Ahmet’e iyi dövüldüm.”

→ “Son yarışta Aslı’ya geçildim.” (Boz 2007:90)

Yukarıdaki açıklamalar ve verilen örnek tümcelere baktığımızda +{A} durum biçimbirimli bir özne tipinin varlığı ortadadır.

3. +{In} durum biçimbirimli özne

Johanson, adeylemlerde bitimsizleştirme sırasında özne ilgi hâlinde bulunabilir diyerek

→ “evin yanması” örneği verir (Johanson 2007:44).

Böylece +{In} durum biçimbirimli bir özne tipinin varlığından söz eder.

4. Eksiltili özne tipleri

Yukarıda saydıklarımızdan başka eksilti yoluyla ortaya çıkan ve durum biçimbirimi almış özne tipleri vardır ki bunların durumu tartışmaya açıktır.

4.1. +{DAn} durum biçimbirimli özne

Baydar, aşağıdaki tümcelerde altı çizili öğelerin özne olduklarını iddia eder.

→ “Şu kitap+tan var mı?”

→ “Çayım+dan yok.”

→ “Kek+ten arttı.”

→ “Anahtarlık+tan kalmadı.” (Baydar 2008:21).

Yukarıdaki tümcelere baktığımızda yükleme “Ne var?”, “Ne yok?”, “Ne arttı?”ve “Ne kalmadı?” şeklinde sorular yönelttiğimizde aldığımız yanıtlar bize özneyi buldurur. Aslına bakılırsa bu tümcelerin kuruluşunda bir eksilti dikkati çeker. Ör.

→ “Kek+ten arttı.” tümcesinin → “Kek+ten [biraz(ı)] arttı.” şeklinde kurulması olasıdır. Burada ad öbeğinin tamlanan kısmının düşürüldüğü açıktır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Dolayısıyla henüz adı konmamış ancak bizim “eksiltili özne” şeklinde geçici olarak adlandırdığımız, +{DAn} biçimbirimli bir özne tipinin varlığı ortadadır.

Baydar, bu tespitinden sonra yazısının sonucunu şöyle bağlar; “*Özne fiile çokluk ve iyelik eklerinden başka çekim eki almadan bağlanır*”, hükmünün “*Özne fiile çokluk, iyelik ve çıkma hali eklerinden başka çekim eki almadan bağlanır.*” şeklinde ifade etmemiz gerekir (Baydar 2008:22) der.

4.2. +{IA} biçimbirimli özne

Eksilti yoluyla ortaya çıkmış +{IA} biçimbirimli özne tipi üzerinde henüz yeterince durulmuş değildir. Aşağıya alacağımız örnek tümcelerde bu konuyu tartışabiliriz. Ör.

→ “Ahmet’le şiir ve edebiyat üzerine konuştuk.”

→ “Tahsin’le çarşıya çıktılar.”

→ “Dün atletizm yarışlarını Ayşe’yle izledik .”

Yukarıdaki tümcelerde altı çizili +{IA} biçimbirimli öğeler, özne buldurucu “kim(ler)” sorusuna biçimsel olarak yanıt veremezler. Ancak bu öğelerin eksilti yapıda oldukları ve +{IA} durum biçimbirimin işlevinin de “ve” bağlacı işlevinde olduğu fark edilebilirse durum değişecektir. Ör.

→ “Ahmet’le [biz] şiir ve edebiyat üzerine konuştuk.”

→ “Tahsin’le [dayım] çarşıya çıktılar.”

→ “Dün Ayşe’yle [Ali] atletizm yarışlarını izledi.”

4.3. +{In} biçimbirimli özne

Son olarak eksilti yoluyla ortaya çıkan +{In} biçimbirimli özne tipinden de söz edebiliriz. Ör.

→ “Senin kalemin var ancak benim yok.”

→ “Ayşe’nin düğün kıyafeti yok ama Zeliha’nın var.”

Yukarıdaki tümcelerde özne konumundaki “benim” ve “Zeliha’nın” sözcüklerinin aslında eksik ad öbekleri olduğu açıktır. Ad öbeklerini aşağıda olduğu gibi tamamlayabiliriz.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

→ “Senin kalemin var ancak benim [kalemim] yok.”

→ “Ayşe’nin düğün kıyafeti yok ama Zeliha’nın [düğün kıyafeti] var.”

Bu durumda yine eksilti yoluyla ortaya çıkmış bir +{In} biçimbirimli özne tipinin varlığı ortadadır.

Sonuç

Türkiye Türkçesinde “özne” ögesinin alabileceği durum biçimbirimlerinin sayısı, araştırmacılar tarafından belirlenmişse de kimi durumlarda (belki farklı bakış açılarıyla) ve özellikle eksilti yoluyla bunun değişebileceğini tartışmak gerekir. Karahan’a göre öznenin alabileceği biçimbirimler *çokluk*, *iyelik* ve *atilik* iken Baydar bunlara +{DAn} biçimbirimini eklemiştir. Ancak araştırmalar gösteriyor ki bu sayı giderek artabilir.

Araştırmalar ilerledikçe ve bakış açıları değiştikçe özellikle sayıları çoğalan ve kullanım sıklıkları artan eksiltili yapıların dikkate alınmasıyla tanımlarımızda belli değişiklikler olabilecektir.

KAYNAKÇA

- BANGUOĞLU Tahsin, (1995) *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara,
- BAYDAR Turgut, (2008) “+DAn Ekli Özne Üzerine” *Türk Dili Dergisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, S.679, s.19-24, Ankara.
- BOZ Erdoğan, (2007) *Türkiye Türkçesinde +A Durum Biçimbirimi*, Gazi Kitabevi Yayınları, Ankara.
- DELİCE İbrahim, (1998) “Türkçe Sözdiziminde Özne”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S.6, s.191-208, Sivas.
- DİZDAROĞLU Hikmet, (1976) *Tümcebilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- JAHANSON Lars (2007) *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*, (ÇEV. Nurettin Demir) Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

KARAHAN Leyla, (2004) *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yayınları, Ankara.

KORKMAZ Zeynep (2003) *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ÖZMEN Mehmet, (2004) “Özne Üzerine Düşünceler”, V. *Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı*, (20-26 Eylül 2004), Türk Dil Kurumu Yayınları C. II, s. 2334-2339, Ankara.

ŞAHİN Erdal, (2003) *Tarihi ve Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Hal Ekleri ve İşlevleri*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı (Yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul.

TURAN Zikri, (1999) “Öznenin Cümledeki Kimlik Problemi” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 13, s.79-83, Erzurum.